

ՀԱՄԱՅՈՒՅՄԱՆ ՀԱՍՄԻԿ (ԱԻ)

ՍՈՍԱՆՎԵՐ ԱՆՈՒՇԱՎԱՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՈՒ ԽՈՒՌԻԱԿԱՆ ՁՈՒԳԱՀԵՌՆԵՐԸ

Սոսանվեր Անուշավանի մասին տեղեկություններ պահպանվել են Խորենացու «Հայոց պատմության» Արա Գեղեցիկին և Շամիրամին նվիրված առասպելաշարքում¹: Սոսանվեր Անուշավանը Արայան Արայի (Կարդոսի) որդին էր և եամապատասխարար Արա Գեղեցիկի թոռը: Արա Գեղեցիկ, Արայան Արա և Սոսանվեր Անուշավան եռյակը գործառությանն առումով շատ մոտենում է դյումեզիլյան եռֆունկցիոնալ միասնությանը, որի գլուխ կանգնած Արա Գեղեցիկն օժտված է գլխավոր աստծուն բնորոշ հատկանիշներով (պտղաբերության, մեռնող-հարություն առնող աստծո, անդրաշխարհի, ինչպես նաև ռազմի գործառույթներով), այսինքն նա բազմաֆունկցիոնալ բնույթ ունի²: Արա Գեղեցիկի որդին՝ Արայան Արան, այս համակարգում ռազմական գործառույթի ներկայացուցիչն է, իսկ երրորդ՝ պտղաբերության գործառույթի կրողը դառնում է Արայան Արայի որդի Սոսանվեր Անուշավանը: Ըստ Խորենացու, նրա պաշտամունքը կապված էր սոսի ծառի հետ (ծառերի պաշտամունքը հին աշխարհում ամենուր կապվում էր երրորդ ֆունկցիայի աստվածությունների հետ):

Սոսանվեր Անուշավանը որպես երրորդ տիպի աստվածություն համարվեք է Սասնա Ծռեր էպոսի Փոքր Մհերին կամ «Վիպասանքի» Արտաշեսի և Մաթենիկի որդուն՝ Արտավազդին: Նրա մասին, բացի վերը նշվածից, Խորենացին հայտնում է, որ Սոսանվեր Անուշավանը կարողանում է Նինվասից կամ Ջամեսեսից՝ Շամիրամի որդուց, բարեկամների օգնությամբ ետ ստանալ նախ մեր երկրի մի մասի կառավարումը, հետո ամբողջ երկրի իշխանությունը³: Առասպելից պարզ չէ, թե ո՞վ է Սոսանվերի մայրը, սակայն մեզ հայտնի է, որ նրա հորը՝ Կարդոսին, Շամիրամը Արա Գեղեցիկի նկատմամբ տածած սիրտ պատճառով կոչում է Արայան Արա և նշանակում է երկրի գլխավոր: Վերջինս պատերազմում գեղվում է Շամիրամի հետ: Փաստորեն Արայան Արան Շամիրամի դաշնակիցն էր ու զինակիցը, ինչը թույլ է տալիս առաջադրել վարկած, որ Սոսանվերի մայրը հնարավոր է Շամիրամը լիներ (այս միտքը հիմնավորող այլ փաստարկներ կրելվեն ստորև): Հայտնի է, որ Շամիրամի կերպարը ծագում է Նինվեի Իշտարի կերպարից, իսկ վերջինս էլ՝ Նինվեի Շավուշկայից⁴: Իշտարի կերպարը համադրելի է նաև կովկասյան ավանդազրույցների կենտրոնական կերպարի՝ Մաթանեյ-Մաթանայի հետ: Օրինակ, կաբարդինական հերոսուհու անունն էր Իշաար-Մաթանեյ⁵:

Կովկասյան Սաթանեի համարժեքն է հայկական ավանդույթում պահպանված Արտաշեսի կինը՝ արևմտյան արքայադուստր Սաթենիկը⁶, որի որդին էր Արտավազդը (հիշենք վերը նշված Արտավազդի և Սոսանվերի համարժեքությունը, որպես երրորդ ֆունկցիայի ներկայացուցիչներ): Կովկասյան տարրերակներում Սաթանա-Սաթանեյի որդու անունն է օս. Սոսլան, աղղղ. Սոսրուկո, արխ. Սասրկվա, որոնք ծնվում են քարից՝ Սաթանայի գետային արկածի հետևանքով: Օրինակ, աղղղական տարրերակում Սաթանեյը գետում լվացք անելիս՝ տեսնում է մյուս ափին ծերունի հովիվ Սոսին, որը ապշած նրա գեղեցկությունից, բեղմնավորում է առափնյա քարը. ծնված տղայի անունը դնում են Սոսրուկո: Կովկասյան տարրերակներում Սոսլան, Սոսրուկո և Սասրկվա (ըստ ժողովրդական ստուգաբանության նշանակում է Սոսի որդի⁷) համահնչյուն են Սոսանվերի անվանը: Նրա անունը համահնչյուն է նաև աղղղական առասպելներում առկա Սոուսըրըշ աստծո անվանը, որը համարվել է ինչպես հողագործության, այնպես էլ անասնապահության հովանավոր աստվածություն⁸: Հավանականորեն նա կապված է եղել նաև արևի պաշտամունքի հետ⁹: Այսինքն, համակարգելով վերը նշվածը, ստանում ենք հետևյալ համադրումները.

<i>Արայան Արա և Շամիրամ</i>	<i>Արաաշես և Սաթենիկ</i>	<i>Սաթանեյ և Սոս (աղղղ.)</i>
<i>Սոսանվեր Անուշավան</i>	<i>Արտավազդ</i>	<i>Սոսլան /Սոսրուկո/ Սասըրըկվա</i>

Նկատենք նաև, որ Սոսանվեր նշանակում է «սոսու ընծայած» (կամ «սոսուն նվիրված»), իսկ կովկասյան Սոսլան, Սասըրըկվա տարրերակներում նրանց անվանումները նշանակում են «Սոսի որդի», որոնք իմաստային առումով զրեթե նույնական են: Սոսանվերի անվան, «նվեր, ընծա» իմաստի հետ ուշագրավ զուգահեռներ կարելի է նկատել խոտի-խեթական ժայռից ծնված հերոսի՝ Ուլլիկումմիի մասին առասպելներում: Կումարբին՝ նրա հայրը, որ բեղմնավորելով ժայռը ծնում է Ուլլիկումմին, խորհում է, թե ինչպես քաջցնի նրա գոյությունը մինչև նրա մեծամայր և, հանձնելով նրան որպես «ընծա, նվեր» Իրսիքրա աստվածներին, պատվիրում է տանել որդուն դեպի Սև հողերը¹⁰: Սոսանվեր Անուշավանը իր ծնունդով չի կապվում ժայռի հետ, ինչպես կովկասյան առասպելների վերոհիշյալ հերոսները, կամ Ուլլիկումմին, սակայն նա, ինչպես տեսանք, համարժեք է Փոքր Ահերին և Արտավազդին՝ ժայռում փակված հերոսներին:

Հաջորդ զուգահեռը հետևյալն է. Սաթանայի մասին կովկասյան առասպելներում առկա է գետի ափից Սաթանայի և հովվի երկխոսությունը: Հայկական առասպելում Սաթենիկի և Արտաշեսի հանդիպումը ևս կայանում է գետի ափին: Այստեղ չկա քարի սյուժեն, սակայն առկա է նրանց բաժանող

գետը և նրանց որդին է Արտավազդը (որը համարժեք է Սոսանվերին, Սոսյանին): Ուշագրավ գուգահեռ այս երկու՝ կովկասյան և հայկական սյուժեների հետ պահպանվել է նաև Ուլիկումնիի երգի տարբերակում, երբ Նինվեի Շավուշկան՝ Նինվեի Իշտարը (որը համարժեք է Շամիրամին և Սաքանային) տեղեկանալով, որ Ուլիկումնի կովելու է եղբոր հետ, գնում է ծովափ՝ երգով մեղմելու Ուլիկումնիի սիրտը¹¹: Ակնհայտ է գուգահեռը հայկականում՝ Արտաշեսի և Սաքենիկի երկխոսության, որում վերջինս խնդրում է ազատել գերված եղբորը: Իսկ ժայռի մոտիվը առկա է կովկասյան տարբերակում: Փաստորեն հայկական առասպելում պահպանված «եղբոր համար խնդրելու մոտիվը» բացակայում է կովկասյանում:

Ա. Պետրոսյանի բանավոր հաղորդմամբ՝ Սոսանուերի առաջին *saws*¹² արմատը հնարավոր է, որ համարժեք է Շավուշկայի անվանը: Ըստ Կ. Վիլկեի՝ երրորդ հազարամյակի վերջում Ուրի III դիմաստիայի աղբյուրներում պահպանված է Շավուշկայի անվան *sausa* ձևը, որը հավանաբար կարելի է բացատրել նրանով, որ *Šavuška* անվան մեջ *k/ga* վերջավորությունը նվազեցուցիչ մասնիկ է, և նա կարծիք է հայտնում, որ Նինվեի Շավուշկան միաձուլվել է Նինվեի Իշտարի հետ¹³: Այստեղից բխում է, որ Շավուշկայի անվան արմատը *saus*-ն է, որը կարելի է համադրել Սոսանվերի *saws* բաղադրիչի հետ: Հետևաբար, հնարավոր չէ՞ արդյոք Սոսանվերի անունը մեկնաբանել որպես «Շավուշկայի նվեր, ընծա», մի գուցե նաև որդի: Սա լրացնում է վերը ներկայացված մեր կարծիքն այն մասին, որ Սոսանվերի մայրը կարող է լինել Շամիրամը: Ի դեպ, Ուլիկումնիի մասին երգում եղբոր համար խնդրում է հենց Նինվեի Շավուշկան¹⁴: Հետաքրքրական է, որ այս աստվածուհին զիխավորում է «բարեկական խուռիներին» դիցաբանը, իսկ Կիցցովատնայում նա հանդես է գալիս արական աստվածությունների շարքում՝ կայծակնային Թեշուբից, Կումարբիից և Էայից հետո¹⁵: Նինվեի Շավուշկան օժտված է նաև ռազմական հատկանիշներով¹⁶, որոնք հավանաբար հատուկ էին նաև Շամիրամին, որը զոհվում է ռազմադաշտում:

Մեկ այլ հնարավոր գուգահեռ կարելի է նկատել Սոսանվերի անվան և խուռի-միտաննիական հնդարիական արքայատոհմի Պարսադատտարի որդի՝ Սաուշշատար (Սաուշշադատտար) անվանման հետ (Ք.ա. XVդ. երկրորդ կես): Կարծիք է հայտնվել, որ վերջինս կարող է նշանակել հենց «Սոսանվեր»¹⁷:

Չփորձելով լեզվաբանորեն հիմնավորել այս տեսակետը՝ ասենք միայն, որ Սաուշշադատտար անունը չի ստուգաբանվում խուռիներենով և անվան երկրորդ՝ «դատտա» բաղադրիչը ակնհայտ հնդիրանական է: Դեռ ավելին, Նուզիից պահպանվել է մի նամակ, որտեղ Սաուշշադատտարը Առափխայի Իբխիա թագավորին տեղեկացնում է Առափխայում կատարված որոշ հողաբաժանումների և արդյունքում ծագած վեճերի մասին: Եվ այս հատվածում նշվում է Մատավատի անվամբ դատավորի մասին, որը Սաուշշադատտարի հանձնարարությամբ պետք է կարգավորեր այդ խնդիրը¹⁸:

Սատավատի անունը հին հնդկերենում նշանակում է «ճմարտացի, ճմարտախոս», որ իմաստային առումով շատ համապատասխանում է վերոհիշյալ դատավորի կոչմանը, գործառույթին: Բացի այդ, Ա. Պետրոսյանը համադրում է վերը քննարկված կովկասյան Սաթանայի և հնդկական Սատյավատիի՝ Պարաշարա արքայի կնոջ կերպարները և այդ երկու առասպելների սյուժետային ընդհանրությունները¹⁹: Փաստորեն ոչ միայն Սաուշշադատտար անվանումն իր զուգահեռն ունի Սոսանվերի հետ, այլև նրա ողորկած դատավորի անունը՝ Սատավատի, բացատրվում է սանսկրիտով և անվանապես համահունչ է հնդկական ավանդության գլխավոր հերոսուհու անվանը՝ Սատյավատիին, որն էլ իր հերթին համարժեք է կովկասյան Սաթանային և հայկական Սաթենիկին:

Եզրակացություններ.

ա. Սոսանվերի անունը համահունչ է կովկասյան առասպելների ժայռածին հերոսների՝ Սոսլան, Սոսրուկո, ինչպես նաև կովկասյան պտղաբերության Սոուսըրըշ աստծո անվանը:

բ. Սոսանվերը, որպես երրորդ ֆունկցիայի ներկայացուցիչ, համարժեք է ժայռում փակված Արտավազդին և Փոքր Մհերին, ինչպես և կովկասյան ժայռածին հերոսներին:

գ. Ըստ վերակազմության՝ Սոսանվերի մայրը առասպելում կարող է լինել Շամիրամը:

դ. Սոսանվերի անվան saws արմատը հնարավոր է համադրել Նինվեի Շավուշկայի անվան վկայված sausa ձևին: Նինվեի Շավուշկան հետագայի Նինվեի Իշտարն է, որ նախատիպ է հանդիսացել Շամիրամի կերպարի համար: Եվ Սոսանվեր կարող է նշանակել նաև «Շավուշկայի նվեր, ընծա»:

ե. Սոսանվերի անվան նուէր բաղադրիչը իր զուգահեռն ունի խուռիական Ուլլիկումմիի առասպելաշարում, որտեղ ակնարկվում է նրան՝ որպես «նվեր» հանձնելու մասին (տե՛ս վերը): Մյուս կողմից, Ուլլիկումմիի մասին առասպելը սյուժետային ընդհանրություններ ունի Արտաշեսի և Սաթենիկի ու կովկասյան ժայռածին հերոսների հետ:

զ. Սոսանվերի անունն իր զուգահեռն ունի Միտաննիի հնդարիական արքայատոհմի Սաուշշադատտար թագավորի անվան հետ: Միևնույն տեքստում ի հայտ է գալիս նաև Սատավատի դատավորի անունը, որը սանսկրիտով նշանակում է «ճմարտախոս», իսկ անվանապես համահունչ է հնդկական առասպելի գլխավոր հերոսուհու՝ Սատյավատիի անվանը:

Ի մի բերելով վերոհիշյալ կապերը, կարելի է եզրակացնել, որ խուռիական Ուլլիկումմիի, կովկասյան Սաթանայի և նրա որդիների, հայկական Արտաշես-Սաթենիկ և Արտավազդի, Արա Գեղեցիկ և Շամիրամի առասպելության երրորդ հերոսի՝ Սոսանվեր Անուշավանի, հնդկական Սատյավատիի և Պարաշարայի մասին առասպելներում առկա են մի կողմից լեզվակերպաբային և անվանակերպաբային, մյուս կողմից

սյուժետային և կառուցվածքային ակնհայտ ընդհանրություններ, որոնք կարող են վկայել կամ այս առասպելների և նրանց գլխավոր կերպարների ծագման մեկ ընդհանուր աղբյուրի, կամ նրանց ձևավորման ընդհանուր միջավայրի մասին: Թե երբ և որտեղ դա կարող էր տեղի ունենալ, այսօր միանշանակորեն չի կարելի ասել: Սակայն, Սաուշադատտարը, որն անվանապես համարված է Սոսանվերին, թագավորել է Ք. ա. XV դարի կեսին, իսկ մինչև Ք.ա. XV դարի վերջը, այսինքն Սիտաննիի հնդարիական դիմաստիայի թագավորության ժամանակաշրջանը, Սիտաննին Առաջավոր Ասիայի ամենահզոր պետությունն էր, քանզի նրա ազդեցության ոլորտում էին գտնվում Առափխան, Աշշուրը, Հյուսիսային Սիրիայի երկրները, Կիցցուվատնան, Վերին Եփրատի երկրները և Հայկական լեռնաշխարհի զգալի մասը²⁰:

Միգուցե հենց այս ժամանակաշրջանում էլ ձևավորվել են այս առասպելության գլխատիպերն ու սյուժեները, որոնց գլխավոր հերոսն է մայր աստվածուհին՝ իր ամուսնու կամ սիրեցյալի հետ և ժայռածին կամ երրորդ՝ պտղաբերության ֆունկցիան կրող հերոսը:

HASMIK HMayakyan

(IOS)

SOSANVER ANUSAVAN AND HIS HURRIAN AND NORTH CAUCASIAN PARALLELS

Father of Armenian History Movses Xorenac'i (V c. A.D) in his "History of Armenia" tells about *Sosanver Anusavan* – the son of Arayan Ara (Cardos) and the grandson of Armenian deity Ara Ge'ec'ik (Ara the Beautiful).

The name of *Sosanver Anusavan* is consonant with names of stone-born heroes from North Caucasian mythologies – *Soslan*, Adyge *Sosruko* as well as of Caucasian fertility deity *Sousoroš*. *Sosanver Anusavan* as representative deity of Dumézil's third function is equivalent to Artavazd and *Pok'r Mher* (*Mher the Younger*) and the stone-born North Caucasian heroes. According to myth restoration, the mother of *Sosanver* can be Šamiram (Semiramis). The root of the Armenian "saws" can be compared with the form "sausa" of the name of Šavuška of Nineveh. Šavuška of Nineveh is Ištar of Nineveh of the later period that served as a prototype for Šamiram. *Sosanver* may be translated as "Šavuška's gift, endowment". The second compound of the name of *Sosanver* - *nəver* – "gift, endowment" in Armenian can be composed with the Hurrian legend of Ullikummi, according to which it was delivered as a gift. On the other hand the legend about Ullikummi has similarities with Armenian myth of Artašes and Satenik and North Caucasian stone-born

heroes. The name of Sosanver also has its parallel with the name of Sausšadattar – a king of Mitanni's Indo-Aryan dynasty. In the same context it is also known that the name of a judge Satavata of the city Atillu which means “telling the truth” in Sanskrit is in accordance with the name of Indian myth about main female hero Satyavati.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, քարգմանությունը, մերածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, գլուխ է:
2. Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Հմայակյան Հ., Հայաստան «U.GUR-ը և Արա Գեղեցիկը, Մերձավոր և Սիջիմ Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXIII, Երևան, 2004, էջ 381-394:
3. Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, գլուխ է:
4. Вильке К., Ти'амат-башти и богиня Ша(в)уш(к)а ниневийская, Древний Восток, 5, Ереван, 1988, с. 23-24.
5. Инал-ипа Ш.Д., Памятники абхазского фольклора, Сухуми, 1977, с. 52, прим. 1. Պետրոսյան Ա., Արամի առասպելը հնդեվրոպական առասպելաբանության համատեքստում և հայոց ազգածագման խնդիրը, Երևան, 1997, էջ 116:
6. Պետրոսյան Ա., Արամի առասպելը..., էջ 112-116: Դավաթյան Տ., Հայոց վիպական Սաթհիկ թագուհու կերպարի ծագումնաբանության շուրջ, ՊԲՀ, քչվ 2, 2002, էջ 191-213:
7. Нарты, адыгский героический эпос, М., 1974, с. 194.
8. Ардзинба В.Г., Нартский сюжет о рождении героя из камня, Древняя Анатолия, М, 1985, с.152.
9. Лавров Л., Доисламские верования адыгейцев и кабардинцев — Исследования и материалы по вопросам первобытных религиозных верований, М, 1959, с. 216.
10. Иванов В., Луна упавшая с неба. М. 1977, с. 128.
11. Haaz V., Geschichte der Hethitischen Religion, Leiden-New York-Köln, 1994, S. 90; Hittite Myths, Translated by Harry Hoffner, Atlanta, 1991, p. 56.
12. Սոսանվերի անվան «Սոս» արմատը մախապես ունեցել է saws ձևը, որը հետազոտում դարձել է sōs (տե՛ս նաև Дьяконов И.М., К вопросу о символе Халди, Древний Восток, Ереван, 1983., с. 190).
13. Вильке К., Ти'амат-башти, с. с. 23-24 и прим. 3.
14. Haaz V., Geschichte der Hethitischen Religion, S. 90; Hittite Myths, p. 56.
15. Diakonoff I.M., Evidence of the Ethnic Division of the Hurrians, Studies on the Civilizations and Culture of Nuzi and the Hurrians, in honor of E.R.

Lacheman. Edited by Morrison M.A. and Owen D.I., Winona Lake, Indiana, Eisenbruns, 1981. p. 87.

16. Haaz V., *Geschichte der Hethitischen Religion*, S. 352;
17. Այս կարծիքը բանավոր հայտնել է Ա. Դավթյանը: Բացի այդ, Սաուշշադատուսը-Սոսանվիր համապատասխանությունը չի կարելի դիտել որպես պատահական նմանություն, քանի որ ըստ Ա. Մովսիսյանի Միտաննիի արքայատոհմի և Հայկազուն նահապետների և արքաների ցանկում առկա են մի շարք համապատասխանություններ, այդ թվում և անվանական, օրինակ, Պարատտառնա-Պարետ, Վասաշատտա-Վաշտակ (տե՛ս Մովսիսյան Ա., Միտաննիի արքաները Հայկազուն նահապետների և արքաների ցանկում, Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 20-րդ գիտական նստաշրջանի թեզիսներ, Երևան, 1999, էջ 25-27):
18. Ավետիսյան Հ., Հայկական լեռնաշխարհը և Հյուսիսային Միջագետքի պետական կազմավորումների քաղաքական պատմությունը մ.թ.ա. XVII – IX դդ., 2002, էջ 37-39:
19. Պետրոսյան Ա., Արամի առասպելը, էջ 111-112:
20. Ավետիսյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 41: